

PRACOWAĆ (300) *vb impf*

pra- (262), prã- (6); prã- *OrzRozm, Calag*; pra- : prã- *BielKom (2:1), BielKron (12:1), BudNT (4:2)*; o oraz drugie a jasne (w tym w a 2 r. błędne znakowanie).

inf pracować (67). \diamond *praes* 1 sg pracuję (15). \diamond 2 sg pracujesz (8). \diamond 3 sg pracuje (34). \diamond 1 pl pracuj(e)my (6) *LubPs, BibRadz, BudNT, WujNT (2), SkorWinsz*, pracujemy (1) *WujJud*, pracujem (2) *SkarŻyw, KochSob*; ~ -em (1), -(e)m (1). \diamond 2 pl pracujecie (10). \diamond 3 pl pracują (25). \diamond *praet* 1 sg m pracowałem, -em, -m pracowałam (16). *f* pracowała (2). \diamond 2 sg m pracowałeś, -ś pracowałaś (2). *f* pracowałaś, -ś pracowała (2). \diamond 3 sg m pracował (20). *f* pracowała (8). \diamond 1 pl m pers -chmy pracowali (2). \diamond 2 pl m pers -ście pracowali (1). \diamond 3 pl m pers pracowali (11). *subst* pracowały (1). \diamond *fut* 1 sg m będę pracował (1). \diamond 2 sg m będziesz pracował (1). \diamond 3 sg m będzie pracował (1). \diamond 3 pl m pers pracować będą (1). \diamond *imp* 2 sg pracuj (20). \diamond 3 sg niechaj pracuje (3). \diamond 1 pl pracujmy (1). \diamond 2 pl pracujcie (1). \diamond *con* 1 sg m bym pracował (4). \diamond 3 sg m by pracował (7). \diamond 1 pl m pers byśmy pracowali (1). *subst* byśmy pracowały (1). \diamond 3 pl m pers by pracowali (4). \diamond *impers praet* pracow(a)no (1). \diamond *part praes act* pracując (20).

Sł stp: pracować, procować, *Cn* notuje, *Linde XVI – XIX w.*

1. Trudzić się, podejmować wysiłek; starać się, zabiegać, troszczyć się o coś; wykonywać coś; *laborare PolAnt, Vulg, Mącz, Modrz, Calag, Calep, JanStat, Cn*; *operari PolAnt, Modrz; desudare Mącz, Calep; exsudare laborem Mącz, Cn; fatigare BartBydg; defatigare, facere, servire, uti PolAnt; sollicitare Vulg; capere laborem, lassare Mącz; operam navare, tueri Modrz; facere opus Calag; elaborare, operari, exercere Calep; consumere a. impendere, a. insumere multum operae et laboris, exercere se labore, exanclare a. exsudare, a. ferre, a. suscipere, a. sustinere laborem, esse sedulus a studiosus laboris, frangere se laboribus, sudare, urgeri in opere Cn (296)* : Dobrzy ludzie co práciu/ Rzadko nędze ná fie czuią *BierEz K*; Wpadł [gwiazdarz] w doł ktorego niebaczył: Tám fie z niego bábá śmiála/ A táko mu vřagála. [...] Inym drogę vkázuiefz/ A ľam w tym dole práciuiefz. *BierEz L, P3v, Rv, S4*; Takowymi flowy orędownitza zbawieniá náffé⁸⁰ tzałá notz pratzuiątz bogu fie modliła o fynácźka ľwégo. *OpecŻyw 33*; Tu rozmyfláy iako mariá Magdaléna flyflątz fioftrę ľkarżątz/ bála fie by iey pán Iezus nieprzykázál s nią pratzowatz *OpecŻyw 60; BartBydg 220b*; Przyľzedłem na głębokóć morzką/ á nawałnoć mnie pogrążyła. Praczowałem wołaiący [Vulg Ps 68/4]/ [...] vľtały oczy moie gdy dufanie mam wpanie bodze *TarDuch A6 [przekład tego samego tekstu GrabowSet]; FalZiol V 20b; RejPs 55v; Wkazdey mľzi mabyć ofyara. Kapy/ Herby/ bracztwa/ Mniľhy Albo kxieźa wľytczy infy. Kazdemuć tham po trzeba dać Niechczac wief darmo praczowac RejKup I3*; Ale ktora [panna] w cudzey mocy/ Prácuy we dnie nie ľpi w nocy *BielKom G2, D6*; Ludzye ná thym doczeńnym ľwyecye/ ľtaráyac fie o zboże/ práciuyą/ orzą/ áz zboźá doľtáną *GliczKsiąz C8v; LubPs L, Y5 marg; RejWiz 147v*; Coź ma człowiek zá pożythek ze wľzytkiey prace ľwey práciuac pod Słóńcem? *BibRadz Eccle 1/3 [przekład tego samego tekstu BielKron 79], Luc 5/5*; zlorzeczoná zyemiá w vczynku twoim/ ćirnie á ofet będzie tobie rodziłá/ gdy ná niey będzieľz prácował *BielKron 2*; Sam ieľt człowiek á drugiego nie ma/ áni fyná/ áni brátá/ á wźdy prácowác nie przeľtawa/ áni oczy iego náľycone ľą bogáctwá *BielKron 80, 79, 79v, 108, 108v*; *Capere laborem, Prácowác. Mącz 34d, 185a*; Gdy ľye náijefz/ niehnet práciuy/ á wiedz miárę ľwemu ćiálu *SienLek 13v*; Komu ľepak pánuie Pypeć/ álbo flegmá

mokra á zimna/ Tacy ludzie bywają tłusci/ leniwi/ niedowcipni/ często plują: nie radzi pracują/ łpiący/ ciężcy/ białey płci/ niemężni/ á wyłocy. *SienLek* 29v, 4v, 6, 10, 10v, 42, 122, 187; *RejAp* 177v [2 r.]; Y one Pyramidi w Egipcie/ dla tego budowano/ áby ludzie byli w wstáwiczney robocie: ábowiem wiele dobrego s thego káżdemu rofcie/ kto lie pracować zwyczái. *GórnDworz* Hh3; Marto, Marto/ ácz ty pracuiefz/ ále łobie thá [twoja siostra] lepszá część obrála/ ktora od niey odięta być nie może. *RejPos* 310, 173v, 176, 289; potrzeb násládownác Pána [...] iáko násládownáli Apoštołowie. Páweł Swięty Biskup y Apoštoł wielki/ zacny Doktor/ który nad wżyftki inŕze pracował dofcy. *BiałKat* 38v; *KuczbKat* 300; *RejPosRozpr* b4v; *BudBib Ruth* 2/19; *BiałKaz* E4v [2 r.]; *BudNT Ioann* 4/38; A ták niepracuyemyz tylko w ten łpoŕob/ ábyłmy fię ludziam łpodobáli/ ále dla tego/ iż to co czynimy/ y dobre ieft y Bog to rofkazał *ModrzBaz* 59, 34v, 126; Zwiérz do ialkni vchodzi/ ludzie nástępuią Ná roboty/ gdzie tákze do mroku pracują. *KochPs* 156; pracowałem pokim mogł/ teraz iufz niemogę *SkarŻyw* 511; iŕz był człek ćielifcy/ miał niemále w kazaniu vtrudzenie: á iednak pracował/ ledwie w wieczor do poŕslenia y obiádu czás máiac. *SkarŻyw* 544, 26; nie ieft dobrze cudzego łługę ładzić: ktory Pánu łwemu łtoi ábo też vpada/ chociazbzby też z drugimi nie we wżyftkim fię zgadzał/ ábo z nimi w iedney gromadce zárowno pracował. *CzechEp* 28; Przełtác mušim kopánia/ kominow murowác: A w polu pod namiotem przez láto pracować. *BielSjem* 25; *ArtKanc* F19v, I19v, O3v; Sedentarius – Ten ktori liedzacz pracuię. *Calep* 962a, 357b; *GrabowSet* O4; A prošimy was brácia/ ábyšcie poználi te ktorzy pracują miedzy wami/ y ktorzy łá przełožonymi wálzymi w Pánu *WujNT* 1.*Thess* 5/12; Oracz ktory pracuie ma naprzod owocu záżywác. *WujNT* 2.*Tim* 2/6, *Luc* 5/5, 12/27, *Matth* 6/28, *Act* 20/35, s. 719, 1.*Tim* 4/10, 2.*Tim* 2/3; *SarnStat* [6]v, 956; *SkarKaz* 551b; Ták też ćiáło Rzeczypołpolitey zniŕczęćby mušiało [...] Iefliby prožnuiący nędznik brał máietność temu kto/ pracuie y ma fię dobrze *KlonWor ded* **3v, s. 44; [*BudBib* 2.*Tim* 2/6 (*Linde*)].

pracować dla kogo (10): *OpecŻyw* 149; chcze z wielką chučzą nieyedno Dla was Alie dla wŕlyftkich Chrzełtianskych Łodzi [!] a zwłáfcia Iezyku náŕwego Połskiego pracowacz Tak długo poky mj Pan Niebefky łdrowia dobrego a Słowa łwego wzcyciž raczj. *RejKupSekl* a2v; *OrzRozm* O3; Toć kazał powiedziec then ktory dzierzy liedm gwiazd w ręku łwoich: [...] y pokuŕzałz tych/ ktorzy lie powiádaią być Apoštołmi/ á nie łá: á nálažeš ie kłamcámi/ y wyrzuciłeš ie. A łam małz ćirpliwošć/ y pracuiefz dla mnie/ y nie vłtałeš. *RejAp* 17v; *SkarŻyw* 203; Cobym bárzo rad czynił ku żywym w łowie Bozym vprzeymie fię kocháiacym dla ktorych nie zał [lege: nie žal] mi pracować/ poki mię tu Pan moy żywić będzie raczył *CzechEp* 319; Kryłtus dla nas pracował, głod, prágnienie ćierpiál *ArtKanc* B10, I4v. Cf »wiele pracować«.

pracować około kogo, (o)koło czego (21): *GlabGad* K4v; A Anná žoná moiá pracowála około robot niewiešćich/ ktore łłálá pánom. *BibRadz Tob* 2/13; *Mącz* 264c; *RejAp* 177v; *RejPos* 227; Co fię tknie kłiág/ ktore Apokryfami/ to ieft kryiomemi/ zową/ około tych/ áczem nie ták dálece/ iáko około gruntownych pracował/ włzákžem ie z pilnošcią przeizrał/ á wedle Grecłkich kłiág [...] popráwiłem. *BudBib* c2; nie biy vbogięgo chłopká kijem/ któryc téz pómože koło tego [spuszczania stawu] pracować *Strum* H4v; *ModrzBaz* 133v; *WujNT Philipp* 1/27; pierweyze około šiebie łamego pracuy/ á vmieć dobrze w domu łwoim: tož v drugiego šmieci vkázuy. *SkarŻyw* 279b, 122b. Cf

Ze zdaniem dopełnieniowym, »pilnie pracować«, »prożno pracować«, »pracować rękoma«, »pracować około słowa i uczenia«, »wiernie pracować«.

pracować za kogo [= dla kogo] (3): *OpecŻyw* 37; Przetoż pracował/ Syn Boży boleśnie za cię *ArtKanc* E8v. Cf »wiernie pracować«.

pracować komu [= dla kogo] (2): Obączcież żećiem nie tylko łobie łamemu pracował/ ale też y wżytkim łzukáiącym kárności. *BibRadz Eccli* 33/18. Cf »wiernie pracować«.

pracować przeciwko komu [= występować przeciwko komu] (1): Sam Atánázyus (ktory za Bilkupem swoim/ przeciwko Aryułowowi ná Niceńskim łynodzie nawięcey pracował) vpornie vchwały Niceńkiego łynodu bronił *NiemObr* 128.

pracować na kogo [= dla kogo] (3): *BibRadz 3.Esdr* 4/22; Sam iełt człowiek á drugiego nie ma/ áni łyná/ áni brátá/ [...] áby rzekł: Ná kogo pracuię/ á zdradzam dużę łwą [*Vulg Eccl* 4/8] *BielKron* 80; Przyłżyły członki do żołádká żáłuiąc łie nań/ iż on łpokoim leży trawiąc/ á ony mułżá pracować/ przeto rzekły: czemu łie s tey niewoley nie wylamiemy ábyłmy ná kogo pracowały [!]/ zbędyem wielkiey prace. *BielKron* 108v.

pracować na co (6): Y rzekł Iehowá [*do Jonasza*]. Tobie žal bánie ná ktorá nie pracowałes/ áni iey wzroćiłeš ktora za noc vrosłá/ y za noc zginęłá. *BudBib Ion* 4/10; Bo ná to y pracuiemy/ y łromoceni bywamy/ że łię nadziewamy ná Bogá żywego/ ktory iełt zbáwiciel włzech łudzi *BudNT 1.Tim* 4/10, *Ioann* 4/38; *Nam genus et proavos, et quae non fecimus ipsi, Vix ea nostra voco*. To iełt/ Rod/ Prádziády y wżytko ná com niepracował/ Ledwie zowę łwoimi/ choćby [!] kto łzácował. *ModrzBaz* [41]v; *CiekPotr* 17. Cf »barzo pracować«.

pracować o co (11): kto przeto łzwyątym chce bycz ma praczouacz wtym zyuoczye o łalká bożá a yá umyecz zachouacz *PatKaz III* 146; Mąż mądry nie tilko o počátek praczuię ale y o dokonanie. *BielŻyw* 169; *SienLek* 42v; Stárzec pracuię o dobré mienię *ZawJeft* 37; [*HistPonc* G8v]. Cf *Ze zdaniem dopełnieniowym*, »barzo pracować«, »pilnie pracować«, »wiele pracować«.

pracować o kim, o czym (17): *FalZioł V* 34; Łigurgus mędrzec [...] łrzednoć włzem połpolicie zachowác rozkazał do^mniemaiąc łie iż w vłtawicżney łrzednoći łekcey iełt praczowác o łprawach y połtanowieniu połpolitego dobra. *BielŻyw* 26; *LubPs* cc5v; *KrowObr* 240; *BielKron* 147; Nie mniemay dobry vczenniku moy/ by dármo łtrácił trud łwoy kthorys miał o teyto pániey pracuiąc *HistRzym* 17v; *RejPos* 187; *KochEpitCat* 111; Y raczył thák [*Bóg*] łlubowác, że w káżdym łtrapieniu/ chce záwłże pracowác o tym poćielżeniu *ArtKanc* K2; *ActReg* 85. Cf *Ze zdaniem dopełnieniowym*, »nie przestawać pracować«, »pilnie pracować«, »prożno pracować«, »ustawicżnie pracować«, »wiele pracować«.

pracować przy czym (1): Rzemiełła naucz łie łłufżnego á iego nałladuy przy łwym radniey praczuy niź przy czudzim. *BielŻyw* 52.

pracować w czym (19): *Leop 1.Tim* 4/5; Słuchayże dáley co thu Pan do káżdego przelożonego kołciołá łwego/ [...] włkázowác raczy/ Iż chociałz pracuięłz w łprawach moich/ [...] áleš odmienił w łobie onę miłość piwłżá łwoię. *RejAp* 18v; tákżec łwięty Páweł do Koryntow piłżąc mowił: Káždy ktory w boiu pracuię [*tj. staje do zawodów*] [*qui in agone contendit Vulg 1.Cor* 9/25]/ od wżyłtkich łie rzeczy włtrzymawa. *KuczbKat* 325; Ktorych nie vniołłá pychá/ w łprawey wierze łrwáli z łichá/ we wżyłtkim dobrym pracuiąc/ łwiátu nie łolguiąc *ArtKanc* O14v; Dziwna rzecz/ iáko ten ktory

karaniem cielesnym do Ewangelii przyśzedł z przymuszania [tj. św. Paweł]/ więcej niżli oni wzyścy ktorzy łamym łowem powołani byli/ w Ewangelii pracowal. *WujNT* 434, *2Tim* 4/5; *SarnStat* 314; *GoslCast* 34; *SkorWinsz* A3v. Cf »pracować w porodzeniu«, »prożno pracować«, »pracować w słowie (i w nauce)«, »społem pracować«, »wiernie pracować«.

pracować za kim [= opowiadać się po czyjej stronie] (1): *NiemObr* 128 cf *pracować przeciwko komu. cum inf* (3): *PatKaz III* 142; rychley taki fie dofluży co dobrze zwodzi/ [...] niż then ktorzyby łamego páná od wyłtępkow á błędow yákich zwiesć chcyál/ á ná cnotę y żywot yáki dobry námowić pracował. *GliczKsiąż* I2v; *ModrzBaz* 1; [Eneas Silvius pracował Litwę opisać, ale nie mógł ku temu przyść *StryjPoczqt* 74 marg; *KonfGlicz* Dv].

Ze zdaniem dopełnieniowym [w tym: z zapowiednikamt o to (4), o tym (2), około tego (2), temu (1); (a)by, iżby (13), jako(by) (2)] (15): O to pracuy by mógł iednego/ Przyaciela mieć prawego *BierEz* G, I3v; *OpecŻyw* 37v, 46v, 149; Gdzież więcz ciężkie niemoczy na onę niewiaftę w ktorey będzie zatrzymana *Secundina*: przychodzą, [...] łtąd częłto kroć o żywot takowe niewiafty przychodzą A dla tego ma około tego baba pracować/ aby temu łlufzną pomocz bez omiełzkania rołtropną/ á wżyteczną dać mogła. *FalZioł* V 25v, V 21c; *BielŻyw* 111; *RejPs* 181v; oto zawłze pracuią aby ich wyłfoka cznota y vczinki zgadzali łię zych łlchetnim vrodzenym *SeklKat* A2; *LubPs* Bv; A tak moy miły brácie tuć trzebá pracować/ Iáko tę márną rolę s przodku wypráwować. *RejWiz* 78v; *SienLek* 42; *NAmileyzy* brácia/ ten Rycerz ktory ná łow ieżdžil/ ieltći człowiek łwiecki/ ktory zówždy pracuię iákoby dobrá częśnego nábył. *HistRzym* [118]; *WujNT* 505.

inf w funkcji supinum (2): *GórnDworz* K2v; Będą ci [tj. będą tacy]/ ktorzi około ćwiczenia młodzińcow/ [...] wiary łwiętey vczenia y bronienia pracować zprołtáią. *ModrzBaz* 133v.

W połączeniach szeregowych (9): ktory grzechu niemiał/ anij mógł mietz/ pratuie za grzełłné/ modli łie/ połci/ czuie/ kárze cialo przenáłwiłłé/ niewinné/ na golé ziemi łeży/ miedzy zwiérzety miełłká ij s nimi optzuie. *OpecŻyw* 37; *GliczKsiąż* M8v; A ktoż taki z nas będzie nędzować/ pracować/ we dnie y w nocy gárdłować/ zápomniałszy dzieci y żony łwey/ dla Krolá tego *OrzRozm* O3; *Mącz* 180d, 427a; Oto łłyłzyłz iż obiecuię [Pan] káždęgo prágnączego á pracuiącego ochłodzić wodą żywą/ to ielt/ kto tu zá żywotá łwego pracuię/ robi/ á pilnuie około łwiętey woley ięgo *RejAp* 177v; *RejZwierc* 159v; Ná koniec [św. Tomasz na łożu łmierci] rzekł ony słowá: [...] biore ćię [Jezu] obroku pielgrzymowánia mego/ dla ktoregom vczył/ czuł/ y pracował. *SkarŻyw* 203; *Calep* 353b.

W przeciwstawieniach: »pracować ... odpoczynąc (a. odpoczywać) (3), prożnować, pokoj mieć, nazbyt się pieścić, spać« (7): *GlabGad* K5; *MurzNT Matth* 11/28; *Leop Is* 57//10; A przetoż rządny Człowiek/ we Dwudzieltu czterzech godzin/ ten łobie ma zwyczaj vłtáwić Ołm godzin łpác/ Ołm pracować/ á ołm ná łłżbę Bożą obroćić. *SienLek* 10; *RejZwierc* 165; trzeba pracowac, anie prożnowac, ani odkładac. *ActReg* 166; Pracuyze z pracuiącym/ odpoczyway z odpoczywáiącym/ bądź czyłta z czyłtym/ łwięta z łwiętym *LatHar* 279.

W porównaniu (1): Coż tedy ielt pożyteczno themu [człowiekowi] że pracował iáko ná wiáthr? *Leop Eccle* 5/15.

Zwroty: »barzo (nabarziej), łilnie (a. wšytkimi łilami) pracować« [w tym: o co (1), ná co (1)] (5:2): Młodzińeć łie był ożenił/ A o tymże włzyłtko piłł. Iż żonę bárzo miłował/ Wczás iey zówždy

vdziałał. A gdy tak bårzo pracował/ Z prześilenia tako zemdłał *BierEz* S, S3v; wślytkimi łilami pratzuy/ aby ie [łaski] nabył/ by łie wniew ij ona wtobie mnożyła *OpecŻyw* 46v; *BielŻyw* 111; A niemowięc ia tu o onych ktorzy łą grubego przyrodzenia/ o Kmiecioch/ oraczoch/ y co zåwždy śłłnie pracuią/ åbowskiem tym åni trzebå potraw obieråc *SienLek* 3v; *SkarŻyw* 76; Głådkość Bóg dáie/ å kto bez nię y łe vrodzi/ By nabårzię y pracował/ bez nię takię łchodzi. *KochDz* 107.

»pracować ciałem« = *wykonywać pracę fizyczną; operari corpore* *Modrz* [szyk zmienny] (2): Aleć tym rådy trzebå/ ktorzy niepracuią ciåłem/ iedno przełozonym ktorzy więcey rozumem nårabiåią. *SienLek* 3v; *ModrzBaz* 37.

»ciężko pracować« = *Sisiphum volvere* *Mqcz* (4); *OpecŻyw* 30v; *MurzNT Matth* 11/28; *Mqcz* 506c; Owa co iest ludzi nå łwiecie/ tedy żadnego dobra myłł nie mierzi/ poczåwłszy od thych ktorzy cięzko pracuią/ åż do owych ktorzy łå nå vłtåwicznę modlitwie *GórnDworz* O2.

»niewo, mało, nie nazbyt, nie barzo pracować« (3:1:1:1): dåleko łepiey/ åby niewo [panowie, panie, kapłani] pracowåli: Åbowskiem mierna praca/ y ciåło twierdzi y rozum. *SienLek* 3v; å tedy trzebå pożywåc potraw chłodzåcych/ wilkich: å niebårzo pracowåc. *SienLek* 41 v; A iefli zła iefłh łpråwå cielęfna/ tedy [...] z nienagłå karmie podåwåc po trozłe/ miedzy tymi niewo pracuiåc/ mázåcłye y trzeć *SienLek* 92v, 3v; Iåko on blådy miełiåc łwoie odmienności/ Okåzuie przed nåmi w łkrytey zåkrytości. A coż gdy pomyłłimy nå Pånå łåmego/ Ktory to włzytko łpråwił wedle zdånia łwego. A bez kåżdey pomocy y mało pracował/ Tylko rzekł łłowem słtañ łie kiedi to łpråwował. *RejAp* AA5v; *RejZwierc* 165.

»nie (a. ani) przestawåc pracować« [w tym: o czym (1)] = *laborare non cessare* *Vulg* [szyk zmienny] (3): Iedurny [= samotny] łam iest człowiek/ å drugiego niema/ åni łynå/ åni bråtå/ å przedsię iednåk pracowåc nieprzełtawå/ åni łie iego oczy nålęcåią bogactw *Leop Eccle* 4/8; A włzåkoż nie przełtawå człowiek nędzny wednie y w nocy pracowåc/ ktorzy po śmierci będzie dan nå wygnånie/ to iest do piekłå *HistRzym* 91v; *KochMon* 33.

»pracować na końskich nogach [= bardzo ciężko]« (1): Pracuy nå końskich nogach chroñ łie prożnowånia/ Zbytnim kofłzem vbyorow twarzy målowånia. *BielKom* C6v.

»pracować dla ognia [= bezowocnie, na próżno]« (1): ludzie pracowåc będå dla ognia [laborabunt populi in igne] (*marg*) To iest/ buduiåc to co potym będzie popalono. (-)/ å narodowie dårmo łię vpracuiå. *BibRadz Hab* 2/13.

»pracować w Panu« = *głosić naukę Chrystusa; laborare in Domino* *Vulg* (2): Pozdrwćie Trypheneę y Tryphofę: ktore pracuiå w Pånu [*quae laborant in Domino*]. Pozdrowćie Perfydę miłå/ ktora wiele pracowåłå w Pånu [*quae multum laboravit in Domino*]. *WujNT Rom* 16/12.

»pilnie (pilno), z pilnościå pracować« [w tym: około czego (2), o co (1), o czym (1)] (3:2): baba ma z pilnościå o thym pracowåc iżby mogłå onę drugå nołzkę [dziecięcå] naciågnåc/ iżeby tak z przytulonemi rånčkami do vdzikow mogłå dzieciåtko z żywota wziåc. *FalZioł* V 21c; *SeklKat* H3; *BibRadz* *4v; *RejPos* 234v; Stårłzy zåłię nålzy mnie to poruczylil/ åbych Nowy tełtåment/ [...] napierwey przełozyl: Około ktoregom ia przez kilkå łat zå pomocå Pånłkå/ według dåru mnie od Bogå vdzielonego/ pilnie y łzczyrze pracował *WujNT przedm* 3.

»pracować w (ciężkim) pocie (i płaczu)« [szyk zmienny] (2): *LubPs* X6; Ták wielkie vboftwo tu cierpiał [*Pan Chrystus*]/ bo nigdziey głowy fklónić nie miał/ [...] W poćie y w płaczu częłtym pracuiąc/ owieczki łtráconey łzukáiąc *ArtKanc* C16v.

»pracować w porodzeniu« = *rodzić* (1): Parturio – Pracznie [*lege: pracuję*] w porodzeniuuchzę porodzeniu chcę [!]. *Calep* [756]b.

»pracą (a. [robotą]) pracować« (1): Vżyway krotofile z żoną śwą którą miłuielz/ [...] po wřzytki czáły márności twoiey. Bo tho iełt twoiá część w żywocie twoim á w pracy/ którą pracuielz pod łłóńcem [*in labore tuo, quo laboras sub sole Vulg Eccle* 9/9]. *BielKron* 81v [*przekład tego samego tekstu*] [*HierWielEccle* 12].

»prożno (a. na prożno, a. nieprożno), po prożnicy, darmo (a. daremno), wniwecz pracować« [*w tym: około kogo* (2), *miedzy kim* (1), *o kim* (1), *w czym* (1)] = *in vacuum laborare Vulg, PolAnt; sine causa laborare PolAnt, Vulg* [szyk zmienny] (10:1:6:2): Swe łeci w oknie záłtáwił [*paják*]/ Aby iáłkołkę włowił. Oná kiedy przyleciáłá/ Wřzytek on náłtroy porwáłá/ Prožno tám páiák pracował/ Sam łobie łmierć nágotował. *BierEz* O2, Lv; Ktory człowiek poddá łie żarłotztwu/ darmo prátzuie aby nabył tznoty ktoré. *OpecŻyw* 37v; *OpecŻywPrzedm* C4; Poprożnicym pracował/ bes przyczyny/ á márnem możność łwoię łtráwił *Leop Is* 49/4; *BibRadz Gal* 4/11; Apros in mari venari et pisces in aere proverbium, Prožno co záczynáć/ w niwecz pracować. *Mącz* 483c, 240b; Boię łie o was/ bym niepracował miedzy wámi dáremno [*Vulg Gal* 4/11]. *KuczbKat* 295; *WujJud* 182v; *BudNT Gal* 4/12[11], *Philipp* 2/17; *KochSob* 57 [2 r.]; *GrabowSet* I3; Páweł Ewángeliá śwą poddáł pod rozłádek pierwřzych Apołtołow/ áby łnac prožno nie pracował. *WujNT Gal* 2 arg, *Gal* 4/11, *Philipp* 2/16; nieułtráłzony Ten ma byđz co iey [*niewinności*] bronil/ łnadź do gárdłá łwego. Niech ma moc ktemu rozum/ á zwłáczá dla tego/ By dármno niepracował *GosłCast* 71; [*TerentMatKęł* S3].

»pracować (robiąc) (własnymi a. swoimi, a. sw(oj)emi, a. swymi) rękoma« [*w tym: około czego* (1)] = *wykonywać coś własnoręcznie; laborare operans (a. operando) propriis (a. nostris, a. suis) manibus PolAnt, Vulg* [szyk zmienny] (8): Then ktory kradł/ niechay iuz nie krádnie/ ále ráczey niechay robi/ pracuiąc rękoma coby było dobrego/ áby mógł wřzyć potrzebemu. *BibRadz Eph* 4/28, *1.Cor* 4/12; *RejPos* 257; y pracuiemy robiąc włáfnymi rękómá, gdy nas hánbiá [!]/ błogółáwiemy: gdy nas przełáduiá *WujNT 1.Cor* 4/12, *Eph* 4/28, s. 719; *GosłCast* 23; Ktorem [*młokosom*] dobra przypáđły bez prace y łrołki/ Po rodźicách y krewnych/ tak z dobroci Bołkiey. Więc nie wiedzú co to iełt/ modzelámi łwym Dorabiáć łię/ pracować rękómá włáfnymi. *KlonWor* 55.

»pracować aż do (rzucenia) potu, do zapocenia, do zdechu« (2:1:1): Exudare laborem, Pracować áż do rzucenia potu. *Mącz* 427a; którą [*prawą żądze*] iełli chcelz mieć/ záwřdy nieco pracuy przed iedzeniem áż do zápocenia *SienLek* 3v; *Calep* 313b; Pátrz łwego powołáńia/ á pracuy do zdechu. *KlonWor* 41.

»pracować (w słowie i) w nauce, słowem i nauką, około słowa i uczenia« [szyk zmienny] (6:1:1): Rozmyłłáyże ty rzeczy pilnie/ ł kochanijm dułłe twé/ ij chciéy prátzowatz w té nauce/ áż do końtza żywota twégo. *OpecŻywPrzedm* C4v; *KromRozm III* K4v; Pápież y ze wřzyłtká ordá łwoiá/ áni pracuielz w łłowie/ áni w náuce Bożey prawdziwey/ áni o dułłzach wiernych tzuie. *KrowObr* B4, B4, 4v; *BiałKat* 363v; *RejPosRozpr* c2v; Kápláni ktorzy łię w przełóżeńłtwie łwym dobrze łpráwuiá/ niech bęđá

miáni godnymi dwoiákicy czći: á nawięcey ktorzy prácuią w łowie y w náuce [*maxime qui laborant in verbo et doctrina*]. *WujNT* 1.Tim 5/17 [*przekład tego samego tekstu KromRozm III, KrowObr B4, 4v, BiałKat, RejPosRozpr*].

【»na służbach [*czyich*] pracować«: gdy łie ku ożenieniu pułzczią ci/ ktorzy iuz w łtanie Pánieńkim ná służbách Pánłkich pracowali. *HerbOdpow* Ss4v.】

»społem (*a. społu, a. społecznie*) pracować« [*w tym: z kim, z czym (2), w czym (1)*] (3): *GliczKsiqż* E8; Tuć Páweł y Cypryan ś. nie przy załług náłznych/ ktore z łálki Bożey łpołecznie z nią prácuiąc mieć możemy *WujJud* 114v; A prołżę y łiebie towarzyszu włafny/ pomagay tym ktore w Ewángeliey łpołu zemną pracowály [*quae mecum laboraverunt in Evangelio*]/ z Klementem/ y z innymi pomocniki moimi *WujNT Philipp* 4/3.

»ustawicznie (*a. ustawnie*), bez (*a. przez*) przestanku pracować« [*w tym: ustawnie przez przestanku (1); o czym (1)*] (5:2): człowyek gołpodarny gdy łie ma wolą w dobro zápomoc/ dłuęo pilnuye/ częłto nye dofypya/ włtáwicznye rok od roku prácuye/ á nigdy nye przełtawa/ áni łwyęci *GliczKsiqż* M8v; *KrowObr* 186v; *Sisiphum* volvere proverbium, włtáwnie cięłzko przes przełtanku prácować. *Mqcz* 506c; *RejZwierc* 171v; Dźiś bez przełtánku prácuiem/ Y dnióm łwiętyem nie folguiem *KochSob* 56; O iáko to łczęłłiwa/ która wyłługuie Zywność ná lichéy wiołce/ włtáwnie prácuiie *GosłCast* 24.

»wiele ((na)więcej) (*a. wielmi*) pracować« [*w tym: dla kogo (2), o co (1), o czym (1)*] = *multum laborare* *Mqcz, Vulg; abundantius omnibus laborare Vulg, PolAnt (15)*: Trzeciéy [częłci] żádam ábych ią miał/ Bołciem więcey z was prácował *BierEz* M2v; Ale ijże blogołławioná dziewitza Mariá/ nad włlytki więcéy prázowala/ dlá tego wiewłłá łálką/ goręłłá miłołcią byla napełniona *OpecŻyw* 188v; *FalZioł* V 88v; A ia żá [!] łálką Bożą ieltem tym czymem ielł/ á łálká iego/ we mnie prozna nie byłá: álem więcey niż oni włlyłcy prácował. *Leop* 1.Cor 15/10; *BibRadz* 1.Cor 15/10; Non possum mihi tantum labore sumere, Nie mogłbych ták wiele prácować. *Mqcz* 34d, 34d, 119d; Niewolnikiem wezwaneł/ niedbay: ále iesli teź możelz łwobodnym zołtác/ więcey (o to) pracuy [*magis utere*]. *BudNT* 1.Cor 7/21; *NiemObr* 37, 39; Człęk/ czásby trácił/ y wiele prácował/ Chcąc nád iednego nálełć/ áby cnotę Cudzą/ nád włafny pożytek/ miłował. *GrabowSet* Y; Pozdrowłcie Márią/ ktora wiele prácowála dla nas *WujNT Rom* 16/6, *Rom* 16/12, 1.Cor 15/10.

»wiernie pracować« [*w tym: okołó czego (2), komu (1), za kogo (1), w czym (1)*] [*szyk zmienny*] (7): Tego łobie za kroła wybierzcie [...] ktoryżby ludu łwemu wżyteczne rzeczy przikazowál, á łam aby za włzitek lud wiernie pracowál, z vbogimi nakładaiąc miłołciwie. *BielŻyw* 148; [*Przysięęa kardynalska*] Ia N. teras przyięty do łwiętego Rzymłkiego kołciółá zá Kárdynałá/ od tey godziny/ ná potym będe wierny błogołławionemu Piotrowi/ [...] Papięzom y iego potomkom łłufznie włłhępującym będe prácował wiernie dla obrony wiáry połpolitey/ okołó wykorzenienia kácerłtw/ y błędw/ y odłcepieńłtwá [!] *KrowObr* 36, 41; *BibRadz Eccli* 10 arg; *RejPos* 60; *ArtKanc* B12v; *EPhez*/ miáłto ielł głowne w Azyey mnieyłzey/ kędy Páweł miełzkaiąc przez trzy látá wiernie prácował y wiele wćierpiál w opowiedániu Ewángeliey ś. *WujNT* 666.

Szereęi: 【»pracować a harować«: Więć iź mianuiełcie łiebie dułżá á Rzecz P. ciálem łiebie Niebem nas žiemią/ łiebie mądremi/ nas głupimi (bá y to prawdá bo lepiey łię wy małcie bez prace/ niż my prácuiąc/ á hárując) *Respons* N2v.】

»(nie) myśleć (a. pomyśleć) i (albo) pracować« [szyk 2:1] (3): Nie godzi sie o wypędzeniu płodu pomyśleć/ albo pracować/ ażby pierwej oliwą/ albo tłustością nieiaką, takież myciem albo podkurzaniem: macicza była odmiękczona *FalZioł* V 34, V 88v; Ci też iedzą Báránká tego nieukaławszy sie/ ktorzy [...] o Bogáctwách/ o imieniu/ o żonach/ o dzieciach/ o koniach o pliech wítawitznie myślą y prácią *KrowObr* 186v.

»pracować i (a) obciążony (a. udążony) być« = *laborare et onerari PolAnt, Vulg* (8): *MurzNT Matth* 11/28; Podźcie do mnie wżycy/ ktorzy práciucie/ y obciążeni iesteście/ á ia was ochłodzę. *KrowObr* 155; *HistRzym* 124v; *RejPos* 313; *KuczbKat* 360; *WujJudConf* 56; *KolakSzczęśl* B2; *WujNT Matth* 11/28. [*Zawsze przekład tego samego tekstu*].

»(nie) robić, (i, a, abo, ani) pracować« [szyk 7:5] (12): Rádziły ręce z nogámi/ Co ten brzuch czyni nád námi: Nie práciue nic áni robi/ Wżycytki rzeczy łobie łobi. *BierEz* R2; ktory [Bóg] dzyecyom łwym Adámowi y Ewye wypráwuyac ye tu do nas ná żyemyę thę/ ná ktorey potrzebá. robić y łpołem pracować/ nye łpráwił bárwy żadney kółztowney álbo odzyenya drogyego/ ále yedno nágosć ich przykrył á odzyał łkorkámi. *GliczKsiqz* E8; A z tąd poznác możećie/ iáko nád wámi niewiáły pánuią/ Izali nie ná nie robićie y práciucie [Nonne doletis]? *BibRadz* 3.*Esdr* 4/22; *RejPos* 59v, 60, 227; Arbeiten. Robić/ et pracować. Laborare. Facere opus. *Calag* 31a; *SkarŻyw* 26 [2 r.]; Exerceo – Czwiczę. Robicz, pracowacz. *Calep* 387a, 574b, [731]b. [*Ponadto w połączeniach szeregowych 3 r.*]

»służyć (a. usługować), (i) pracować« (2): łám człowiek [...] łwego pana nie żaluie/ ktorého on tak barzo vmilowál/ iż dlá niego na łwiecie będatz/ łluzyl ij pratzowál/ aby on s nim wiecznie krolowál. *OpecŻyw* 149; *GoslCast* 23.

»pracować a starać się« [szyk 2:1] (3): *LubPs* Bv; O włzechmogący Pánie iákoż tho iest płatne to wierne łerce v ciebie thego nędznego łtworzenia twoiego/ á tego człowieká w grzechach zboláłego/ iż thák pilno pracować á łtárac sie raczyłz/ iż thák nie lituiesz nic áni Bołtwá áni człowieczeństwa łwoiego *RejPos* 234v, 187. [*Ponadto w połączeniu szeregowym 1 r.*]

»pracować, trudzić się« (1): *Mysorum ultimus navigat aliud proverbium, W niwecz práciue/ Próžno sie trudzy. Mqcz* 240b.

»pracować i zabiegać« (1): Przetoż y tu Páweł y towárzyłze iego/ chocia mieli od Bogá obietnicę/ że nie mieli zginąć: wżákże powinni byli pracować/ y wżelką pilnością zabiegać temu/ áby nie potonęli. *WujNT* 505.

W przen (15) : gdy łiła dułzna pocźnie pracować tedy łiła przyrodzona ma pokoy takież zalię. *GlabGad* K5, K4v; PRáwie iuz włtaká dułlá moiá požádliwie práciuac áby doznála łáłkawy od łiebie obiecane^{go} wybáwienia łwe^{go} *RejPs* 181v; WTym Płalmie iest prorocstwo o krolełtwie Pána Kriłtułowym/ y o tym łwiętyym zbáwicielu Kriłtułie Pánie náłzym/ iáko zázwdy łwiát o to práciue á łtára sie/ áby Ewányelią prawdziwych á łwiętych łłow iego zátłumić mogł. *LubPs* Bv; *BielKron* 79v; *RejPos* 9v, 104v, 112v; Bo łobie iest przyiacielem [*ciało nasze*]/ gdy łobie nadobnych/ łpokoynych/ á pomiernych czálów vżywa/ nie náłzyt sie też pieści/ á nie náłzyt też práciue. *RejZwierc* 165.

Zwroty: »myślą pracować« (1): Boć y łercem ábo myślą y ciálem pracować trzebá [*Et animo operandum est et corpore*]/ kto się do żywotá błogosłáwionego mocnie bierze. *ModrzBaz* 37.

»sercem pracować« (1): *ModrzBaz* 37 cf »myślą pracować«.

a) *W nawiązaniu do przypowieści o winnicy (Vulg Matth 20/1-16) (5)* : Snacz wżdy mogło bycz czo zniego [człowieka] ku twey [Boże] chwale godnieyślygo Niż tak wkącznie leżecz pślięgo Spał/ a napiecz nogy włożył A wflak czałem ledwo ożył A tys kazał wtey winniczy Aby pracowali wślyczy *RejKup* cc4; Tedy iako od początku [!] światá/ aż do przyścia śwego/ ząwždy wabił á námawiał [Pan Chrystus] káždego wiernego/ obiecuiąc łáfkáwą á miłostíwą zapłátę/ ktoby iedno chciał iść robić á pracować do tej winnice *RejPos* 59v, 60; Ráczże nam Sługi takie pošyłać/ á słowem śwoim ich powoływać/ ktorzyby twoiey chwały śzukáli/ o pošytki śwe nie dbáli. Aby w Winnicy twey pracowáli/ á chwałę twą świątą rozmnażáli *ArtKanc* K16v; O Naśłódzy IEzu/ [...] áczkolwiekem w wieczor práwie począł/ w winnicy twoiey pracować: nie rácz mię przedfię od wiekuifętego odpoczynienia z tobą y w tobie wyłączyć. *LatHar* 652.

Przen (7) : W Pánu Kryftufie Iezufie nic nie waży áni płatne/ chociaż obrzezanie: ále waży wiará/ kthora prácuie á okázuie fię w nas przez miłość [Vulg Gal 5/6]. *RejPosWiecz*² 92v; dla odwilżenia (ziemie) prácuie obłok *BudBib Iob* 37/11.

pracować dla kogo (1): Ia mądrość ięstem iako przekop z rzeki wywiedziony. [...] Widziće żeć nie łamá dla siebie prácuie [non mihi soli laboravi]/ ále dla tych wślytkich ktorzy śzukáią mądrości. *BudBib Eccli* 24/40[47].

W połączeniach szeregowych (2): *RejZwierc* 171v; Náśláduymyśz y my tych oycow náślych/ á ięfli żywą wiarę mámy/ niechay fwoie dzielności pokaże: ięfli żywa/ niechay fię ruśza/ chodzi/ y prácuie w takim pošłuzęńftwie/ w tákiew ćierpliwości/ w tákiew pokorze/ w tákiew śzczodrośliwości y ofierze. *SkarŻyw* 28.

W przeciwstawieniu: »pracować ... próżnować« (1): *RejRozpr* B4v cf »mało pracować«.

Zwroty: »mało pracować« (1): wálfe [mili kapłani] pierwfśe czwiczenie Stárác fię o dobre mienie A przed fię ná to nie myślic Aby zá to dośyc czynić Ná ony wálfe paćierze Ledwo że fię raz w rok zbierze Częłto quefumus proznuie Oremus máło prácuie *RejRozpr* B4v.

»ustawicznie pracować« (1): widziłz iako niebo/ miefiąc/ śłonce ony fláchetne śtworzenia wftáwicznie biegác/ pracować/ á w koło około ziemie toczyć fię muśzą. *RejZwierc* 171v.

Szereg: »żyć a pracować« (1): Pan Kryftus ktory ięft żywotem y z martwychwśtaniem náślym/ powieđa fię być głową náśzą/ á my żeśmy łą członki ięgo. Spráwuie tedy moczą ożywiáiącą ciáło łobie przyległe/ áby ták członki żyć á pracować mogły. *RejPosWstaw* [110²].

a. *Dręczyć się, cierpieć* (2) :

Zwroty: »pracować w ciężkości« (1): Przez cały dzyen prácuie w ták wylkyey cyęśłkości/ Bo ferce me śtrapyone yełt w froyey telkności. *LubPs* D.

»pracować w wzdychaniu« (1): Pracowałem w wzdychaniu moim: będę ná káždą noc vmywał łozko moie/ y łzami memi pošłanie moie pokrapiał. *LatHar* 159.

b. *Walczyć* (5) : A ták oblegli [Gieza i Salomon] Biáłágrad Bulgárfki/ y dobyli go [...] gdzie thám wiele łkárbow pošłáli/ ále fię nie rowno dzielili/ ábowiem Giezá więcey pracował á mniey brał *BielKron* 301, 240; Niechże tedy ma [hetman] żołnierze pošwści woiennych świádome/ ktorzyby z chęcią pracowáli [qui laborare ... velint]/ á niebezpiečność pošeymowáli *ModrzBaz* 116.

pracować z kim (1): *KmitaSpit* C3 cf *Przen*.

Zwrot: »na walce pracować« (1): Itarzy ludzie mądrzy mięfá nie iadáli/ áleż ná walce gdy prácowali.
SienLek 5v.

Przen [z czym] (1): A coześ o Stefanie walecznym rozumiał/ [...] Kto więc walki zrowna Alexándrá Wielkiego/ Kto z nich vzył ná woynie niewczáfu wiefzszego. Tám ten ieśliż z żwierzęty y z ludźmi woiował/ Ten zás z niebem/ y z błoty/ y z Mořkwą prácował. *KmitaSpit* C3.

2. Trudzić, obciążać wysiłkiem; defatigare, delassare, fatigare, lassare Cn (1) :

[*pracować co (żywoťne)*: gdyby się tá wilk ość w głowie [*konia*] zsiádłá á záfstanowiłá co się częřtokroć przydawa/ tedy nie godzi się ná nim ieździć áni go pracować. *Cresc* 1571 531 (*Linde*).]

pracować na czym (żywoťne) (1): ci niebożętá cíłáwi koniewie/ Z Corczyná czwartego dnia ná noc w Sokołowie. Ták ná nich Pan prácuie práwie bez litořci/ A teź ich iedno fkorá iuź tylko á kořci.
CzahTr L3.

3. Poruszać [czym] (3) :

Zwroty: »nieto pracować« (2): A gdy w pierřách we wnątrž bol/ [...] weźmi ruty á Izopu/ [...] á prochu wřyp z nářienia Koźioroźcowego/ á tho ná noc y ná czczo piy/ [...] potym záftrzymáiąc dech biegay/ álbo rękómá nieto prácu y *SienLek* 83v, 92.

»piersiami pracować« = *gwałtownie oddychać* (1): Drżá ná niey wřyťki członki/ pierřiami prácuie/ Oczy wywraca/ głowá kręci: to chce mowić/ To zámilknie. *KochOdpr* D.

»rękoma pracować« (2): Ieřli telko cíáło řchnie á wiefdnie/ á chory/ máło ije/ przyczyniáć mu potrořze iedzenia: [...] Temu řłufza chodzić w cieple nie ná řłońcu/ rękómá nieto prácować: ieřli ieřt medł/ tedy go nořić/ álbo kořyláć. *SienLek* 92, 83v.

Synonimy: **1.** czynić, działać, robić, robotować, trudzić się, wykonywać; **b.** walczyć, wojować; **2.** męczyć, trudzić; **3.** poruszać, ruszać.

Formacje współrdzenne: *napracować się, popracować, popracować się, pracować się, przepracować się, współpracować, spracować, spracować się, upracować, upracować się, wypracować.*

Cf **PRACOWANIE, PRACUJĄCY**